
A többrétegű jog elmélete.

Válasz a kritikára

POKOL BÉLA*

A magyar társadalomtudományi irodalom egyik nagy szűkössége a tudományos viták, ezen belül különösen a kompetens kritikák hiányából ered, ami sok szempontból magát a tudományág jelleget és a tudományos közösség létét kérdőjelezi meg hazai körülmények között egy-egy tudományterület esetében, és ez alól nem kivétel a jogelmélet sem. Ezért a legnagyobb meglepéssel töltött el Győrfi Tamás jogelméleti koncepciómmal foglalkozó alapos írása a Miskolci Jogi Szemle 2007/2. számában. Vitatkoztunk mi ugyan már korábbi években is több menetben a '90-es évek közepétől kezdve, de ilyen átfogóan még nem vette szemügyre jogelméleti nézeteimet. A meglepődés ellenére azonban kritikáiból végül is nem sokat tudok hasznosítani, mert minden egyes kritikai megállapításának utánanézésre megtaláltam saját anyagaimban a választ, igaz más név alatt megfogalmazva, mint ahogy azt Győrfi saját elméleti kerete által kiemelt hangsúlyokkal felvetette. Kritikai megjegyzései mindenesetre most alkalmat adnak, hogy esetleg más megfogalmazásban jobban kiemeljem álláspontomat.

Vitapartnerem általános jelleggel kezdi elemezni jogelméleti koncepciómat, de többrányú szűkítést bejelentve az első sorok után, végül is a jog többrétegeiségének analitikai keretére korlátozza nézeteimnek feltérképezését. E szűkítések közül azonban a társadalomelméleti keretem elemzésének csak érintőleges kezelését problémásnak tartom, mert ezek a nézeteim a legközvetlenebbül csatlakoznak az egyes jogrétegek egymáshoz való viszonyának és az időbeli változások fényében végbemenő arányeltolódásainak megítéléséhez elméletemben. Társadalomelméleti keretem pedig alaposan változott – magam gazdagodásnak vélem – az elmúlt húsz évben, és alapvető kifogásom Győrfi erre vonatkozó soraival szemben, hogy ő a '80-as évek közepén képviselt luhmannita elméleti keretemmél azonosítja még ma is ezt. A társadalomtudományi trilógiám első köteteként 2004-ben megjelent 'Szociológiaelmélet'¹ tartalmazza a funkcionalista rendszerelméleten túlmenő, árnyaltabb, átfogó elméleti keretemet, és a trilógia általa most elemzett 'Jogelmélet'² c. második kötetében már ez alapján formálódott, alakult át és bővült korábbi jogelméleti koncepcióm. Én tudom, hogy ő idegenkedve tekint a társadalomelméletnek erre a vonulatára, és fáradtságosan nehéz penzum lenne számára pusztán a velem

---

* Szegedi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár

¹ Pokol Béla: *Szociológiaelmélet*. Budapest, Századvég, 2004.

² Pokol Béla: *Jogelmélet*. Budapest, Századvég, 2005.

való vita kedvéért elmélyedni ebben az átfogó társadalomelméletben is, de így sokszor akaratlanul félreolvassa szűkebb jogelméleti nézőpontjaimat.

I. Internalista/externalista jogmegközelítések

A jog normatív jelenség, és a rá vonatkozó elméleti elemzések egyik része normatív megállapításokat tesz, míg más részük ezzel szemben deskriptív társadalomtudományos szemszögből elemzi a jogot, és ezt Gyórfi Tamás az internalista/externalista disztinkcióval látja külön tarthatónak. Ezzel szemben én helyesebbnek vélem ezt a normatív/kognitív disztinkcióval megragadni. A két disztinkció csak részben egyezik, mert míg Gyórfié impliciten az internalistát eleve a jogon belülinek látta és az externalistát a jogon kívülinek, addig az általam használtban ez a (hamis) diszkrimináció nincs meg, és mindkettő jogon belüli és kívüli is lehet. Ti. a normatív nézőpont nagyon is lehet úgy 'internalista', hogy a morálfilozófusok fogalmait, elv-megformálásait és kategóriáit használja, olyanoktól átvéve, akik deklaráltnan nem-jogásznak tekintik magukat (és nem is ismerik a jog működésének részleteit), míg 'externalista' pozícióba kerül így a jogot a legbelülről ismerő jogszociológus és szociológiai jogelmélet képviselője. Vagyis Gyórfi Tamás disztinkciója impliciten azt vonná maga után, hogy a 'normatív' az egyben a jog világa, és minden normatív megközelítő így a bensőséges pozíció szükségszerű birtokosa, míg ezzel szemben a másik eleve ki van ebből rekesztve. Az általa megadott alapkülönbségre tehát az általam használt disztinkció semlegesebben ad fogalmakat: normatív/kognitív, és ezután külön tartja megvitathatónak, hogy a jog és a morál hogyan függ össze a modern társadalmakban.

II. Normativitás és mindennapi élet

„Pokol egy lényeges szűkítést hajt végre, amikor a jogot professzionális intézményrendszerként definiálja. Esetünkben annak lesz itt jelentősége, hogy Pokolnál a jogrendszer strukturálisan elkülönül a mindennapi élettől. Ennek a ténynek megítélésem szerint alapvető szerepe van abban, hogy Pokol közömbös marad a jog normativitásának kérdésével szemben” (125. o.).³ Később: „Pokol érdeklődésének homlokterében mindvégig a jogot hivatásszerűen működtető személyek gyakorlata áll.” (137.o.) Félrefut kritikájával vitapartnerem több szempontból is, mert miközben a *már létrehozott joganyagot és a megindított pereket tekintve* a mai nyugati civilizációs kör társadalmában valóban a professzionális jogászok által meghatározottan folyik a jogi vita, addig e professzionális intézményrendszer két alapponton visszakötött marad az állampolgárokhoz és mindennapi életükhöz:

(1) A modern demokráciákban a jog alkotásánál a periodikusan, milliók által megválasztott törvényhozás *visszaköti* a jogot a mindennapi élet morális értékítéleteihez is. Természetesen nem az egyes bírói ítéleteknél kötődik így vissza a jog a

³ A szövegben másként nem jelölt oldalszámok a következő tanulmányra utalnak: Gyórfi Tamás: A több-retegű jog koncepciója, *Miskolci Jogi Szemle*, 2 (2007) 2.

társadalom morális szférájához, hanem csak a törvényhozásnál, de a törvényszövegekhez kötött bírák ítéletei így impliciten tartalmazzák a társadalom által helyeselt morális értékeket is. Ha pedig nagymértékben eltérnek a törvények a társadalom többségi morális értékeléseitől, és nagyobb tömegben felháborító ítéletek születnek ennek révén, ez nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy a következő választásnál elsöprik a kormányt és a törvényhozói többséget. 'Jogelmélet' c. könyvemben ezt így fogalmaztam meg: „Az igazságosság szempontjai jórészt ugyan kiszorultak a jog alkalmazási folyamataiból, ezzel párhuzamosan azonban kibomlott és összekapcsolódott az elmúlt évszázadban a jogalkotás és a demokratikus politikai akaratképzés folyamata. (...) A morális–igazságossági értékelések itt játszanak közvetlenebb szerepet, és a jogos/jogtalanra leszűkülő nézőpontot ez teszi elviselhetővé (és ennek révén lehet modernizációs előnyét kihasználni!), hogy a joganyag alkotási folyamatában a döntési szelekciók egyik vezérlő elvét a társadalomban kardinálisnak tartott morális–igazságossági szempontok jelentik.”⁴

(2) Másrészt visszakötött a jog azáltal is az állampolgárokhoz, hogy nagy részben csak magánkezdeményezésre indulhat a hatóságok illetve a bíróságok előtti jogi vita, és természetesen a kimondott ítéletek őket kötelezik, hisz a megbízott ügyvéd kiszáll a vitából, és megy újabb megbízások felé. Számomra a 'kötelező' jelleg egyrészt jogszociológiai kérdés (milyen a jogerős bírói/hatósági döntések végrehajtási menete, milyen nagy a végrehajthatlanul maradt döntések aránya, ami esetleg a jog egészének korrodálását idézi fel), másrészt az állampolgárok tömegének szintjén morális megítélés kérdése, amennyiben a környezetükben létrejött jogi döntéseket megítélve felháborodnak, és kiáltó igazságtalanságokat látnak, vagy éppen mint igazságos ítéleteket fogadják el ezeket, és ez az első esetben a törvényhozási többség lecserélése felé vezet, míg a második esetben annak megerősítése felé. Nem értem, hogy mit hanyagolok én itt el?! Nem hiszem, hogy Győrfi Tamás a bírósági végrehajtás empirikus jogszociológiai elemzését kérné rajtam számon, amit tényleg nem tettem meg. A másik dimenzióban vannak nekünk egymással gondjaink az eddigi vitáinkra visszaemlékezve – ti. a törvények szövegében levő, már végrehajtott, implicit morális értékelésen túl az egyes bírói döntésekben a morális érvek megkövetelésével és e morális érvek nyilvánosság (tömegmédiák vezérkarai!) általi vitathatásával –, de most ő kifejezetten nyitva hagyja ezt a kérdést (lásd a 136. oldal alján). Biztos, ami biztos alapon azonban fenti válaszom ezt is célozta.

III. A jogrétegek lokalizálása és elnevezésük

Vitapartnerem problémásnak találja, hogy nem fogalmazom meg egy szabatos definícióban a jogréteg fogalmát, vitatja az egyes jogrétegek elnevezéseit és elhatárolhatóságát, és az összes vitásban központi felvetése, hogy csak úgy lehetne a több jogréteget megállapítani, ha egyetlen felosztási kritériumot alkalmaznék, és nem többet. Nézzük a válaszokat ezekre külön-külön.

⁴ Pokol: *Jogelmélet*, 24. o.

(a) A jog rétegei értelmi rétegek, melyek az egyes vitás esetek megítélésére vonatkozó normatív támpontokat *szétosztva* tartalmazzák a modern jogrendszerben, 1. ahogy a bírák fölé emelkedő jogalkotási folyamat kiszakította a korábbi bírói jogalkotásból a jog meghatározását, és összekötötte először az ország egészét megtestesítő és összefogó abszolutisztikus királyi akarattal, majd a demokratikus testületi döntésekkel a szöveggé pontosított jogot); 2. és ezzel párhuzamosan (XVII–XIX. század) az eseti római jogból absztrakt jogági dogmatikai fogalmi rendszereket megalkotva absztrakt kódexjoggá vált a jog, jelzésszerűen mindig a szövegben is említve az alkalmazott jogdogmatikai kategóriákat, de teljes mértékben ezek értelmi összefüggéseit kommentárokban és jogdogmatikai tanulmányokban tárolva; 3. majd az absztraktság miatt így 'alulról nyitottá vált' jogot legfelsőbb bírósági eseti döntésekből kiegészítő bírói konkretizáló jogréteggel kezdték fejleszteni; 4. végül a korábban jogon kívüli és politikai harci jelszavakat jelentő emberi jogokat az alkotmányba bevéve és alkotmánybírósgot mellé telepítve alapjogi réteggel bővítették ki a jog teljes értelemi összefüggéstömegét.⁵ Ha pedánsan szeretném megfogalmazni a részletesebb leírást, akkor mondhatnám azt, hogy „a jogréteg a jog értelmi összefüggéshalmazának egy-egy szeletét tartalmazó értelmi réteg”. Tágabb meghatározásra törekedve folytathatnám: „melyek lehetővé teszik a stabil-absztrakt értelmi összefüggések és a részletekre vonatkozó gyorsan változó értelmi összefüggések elválasztását, e mellett az absztrakt szint általánosságának biztosításával az értelmi ellentmondás-mentességet, e mellett az általánosan pontatlanabb nyelvi megfogalmazásokon túl a jogtudósok által végiggondolt és pontosított fogalmak megalkotását, és az utóbbival egyben a laikus–politikus törvényalkotók jogmeghatározási kompetenciájának hozzákötését a jogfogalmak felett diszponáló jogászprofessorokhoz” stb. stb. Vagyis amit több száz oldalon kibontok anyagaimban. Úgy gondolom tehát, hogy ha a jogrétegeket alaposan körbeírom, és több dimenzióban elemzem ezeket, akkor pusztá pedantéria a megfogalmazásra törekvés.⁶

(b) Az egy vagy több kritérium szerinti jogréteg elválasztás kérdése. Én nem gondolom – a fenti okok miatt –, hogy törekedni kellene arra, hogy mindenképpen csak egy kritérium alapján próbáljuk meg elválasztani a jogrétegeket. Az egyik kritérium a jog értelmi összefüggéseinek egyes komponensei felett rendelkezők elkülönültsége, illetve eltérő funkcióellátásuk, ahogy az történetileg megvalósult. A jog felett legfelső meghatározási jogot szerzett törvényalkotás a szokásjogi jogkönyvekkel már korábban megindult; a joganyag fix szövegben való rögzítésére irányuló folyamat összekötése a törvényhozással értelmessé teszi, hogy a jog szövegrétegét a jognak a jogalkotó által elfogadott (vagy felhatalmazásával megalkotott) szeletével azonosítsuk. Mivel a modern jogban döntő fontosságúvá vált a jogfogalmi kategóriakészletek léte, és e felett a jogtudósok illetve a felsőbbbírósági bírák

⁵ Ezt részletesebben kibontva lásd Pokol: *Jogelmélet*, 14–19. Új könyvemben (Pokol Béla: *Középkori és újkori jogtudomány*, Pécs: Dialóg–Campus Kiadó, 2008.) már történetileg is alá tudtam ezt támasztani.

⁶ A fenti érvelésem egyben válasz Szilágyi Péternek is, aki a miskolci dogmatika-kötetben szintén a jogréteg mibenléte kapcsán fogalmazott meg velem szemben kritikákat, lásd Szilágyi Péter: *Elméletek, jogi műveletek, jogi dogmatikák*, in: *Jogdogmatika és jogelmélet* (szerk.: Szabó Miklós), Miskolc, Bíbor, 2007, 91–120. o.

(jórészt maguk is egyetemi professzorok és tanulmányírók egyben) rendelkeznek, elválva a törvényalkotó politikusoktól, érdemesnek tűnik ezt is külön jogrétegnek tekinteni. A konkretizáló felsőbb bírósági jogréteget csak részben lehet elkülöníteni hordozóik szempontjából az előbbitől, mert részben abban is a felsőbb bíróság vesznek részt. Ám annyiban el lehet különíteni még a hordozóik tekintetében is, hogy míg a jogdogmatikai rétegnél a jogászprofesszorok dominálnak, és abban részt venni igazán csak a jogászprofesszor–felsőbb bíróság tudnak, addig a konkretizáló bírói jogrétegnél a jogeseti részletek tárgyalótermi különbségei dominálnak, és az egyetemi professzorok ebből kiszorulnak. Itt a fő elválasztási kritérium tehát inkább az absztrakt–rendszeres, illetve konkrét–kazuisztikus vonalon halad, és csak másodlagos a hordozóik elválása. Az alkotmányos alapjogok esetében az itteni normatív támpontok sajátossága és a hordozóik elválása egyszerre bír fontossággal. A kontinentális Európában pedig, amíg a bírói esetjogot a több évig eseti döntések ezreit hozó felsőbb bíróság alkotják meg a jog belső technikai kérdéseire is figyelve, addig az alkotmánybírók zöme ettől eloldódott jogász szocializáció megy át. E mellett az alkotmányos alapjogok átfogó morális mércejellege jórészt más szerzői kör által meghatározott, mint a jogdogmatika, és míg az alapjogok meghatározása erősebben nyitva áll a morálfilozófusok és a napi médiaszféra politikai–morálfilozófiai aktivistái előtt is – és egyáltalán: a tömegmédia előtt –, addig a jogdogmatika és a konkretizáló esetjogi réteg zárva marad ezek előtt, és inkább a professzionális jogászság által maradnak meghatározottak. Ezért bár az absztraktság tekintetében a jogdogmatikai fogalmak és az alkotmányos alapjogok közel állnak egymáshoz, de meghatározottságuk egymástól eltérő társadalmi hordozói értelmessé teszik elkülönítésüket.

Összegezve tehát két elválasztási kritériumot használok az általam külön tartott jogrétegek lokalizálásánál, egyrészt az *absztrakt, keretet-adó* versus *konkrét, keretet-kitöltő* normatív támpontok elkülönítő kritériumát, mely egyik oldalra a jogdogmatikát és az alkotmányos alapjogokat/alapelveket teszi, másik oldalra pedig a konkretizáló bírói jogréteget; másrészt az *eltérő funkcionális tevékenységekhez kapcsolódó* hordozók szerinti kritériumot, mely a jog demokratikus akaratképzéshez kapcsolódását hordozó törvényhozás szövegrétegét emeli a középpontba (mely egyben a jog állami kényszerrel ellátottságának garanciáját is megadja legfelső szinten), és az absztraktság szintjén még egybeeső jogdogmatikai támpontrendszerrel illetve az alapjogi támpontrendszerrel elválasztja a *jogtudósi–jogdogmatikai hordozók*, illetve a *morálfilozófiai–médiabeli–politikai érvelőcsoport* különállása miatt. Ebből következik, hogy ha izolálni lehetne az alapjogi vitákat és érveiket a média politikai csoportokra bomlott érveitől, és a rendes bírói kar látná el ezt, illetve az egymással kibékíthetetlen ellentmondásban levő alapjogi aspektusokat lementsve ellentmondásmentessé lehetne tenni ezeket, akkor ez beolvadna a jogdogmatikai rétegbe. Ám mint az amerikai példa mutatja, ahol a rendes bíróság látja el az alapjogi bíraskodást is, ennek nem az lett a hatása, hogy eljogiasították és megszelídítették az alapjogokat, hanem inkább a rendes bírói szféra is átpolitizálódott mind bírói állományát, mind érvelését tekintve. Ezért gondolom úgy, hogy akkor már inkább jobb az európai megoldás az elválasztott és nyíltabban politikai kiválasztás alá eső alkotmánybírákkal, másik oldalról pedig a politizáló nyilvánosság vi-

táitól és érveitől elzárt bírói karral. Ám épp ezért az alkotmánybírák termékeit csak a törvényhozás felé szabad hatni engedni, és a bírói ítéleteknél már nem szabad teret engedni – a törvényeken túl – az alkotmányi alapjogok és alkotmánybírói döntések figyelembe vételének.

Ezzel egyben választ adok Győrfinek arra a felvetésére is (129. o.), hogy csak az absztrakt/konkrét (az ő megfogalmazásában az absztrakt „nyitottként” szerepel) disztinkció fontos a jogrétegek elválasztó kritériumaként, de a „pedigré”, vagyis hogy ki formálja ki ezeket, nem bír fontossággal. Véleményem szerint azonban a legnagyobb fontossággal bírnak az itteni különbségek, mert a jogalkotó a demokratikus akaratképzés felé nyitja ki a jogot, a jogdogmatikai meghatározás erős szerepe a direkt politikai–morális harcoktól leernyőzött jogtudósi réteg felé, az alkotmányos alapjogok a morálfilozófusok (könyvkiadók és szellemi terjesztési–szelektáló mechanizmusaik) és médiabeli publicisztikai harci osztagai felé, a konkretizáló bírói jogréteg pedig az ország bírói kara felé. Én úgy gondolom, hogy ha Győrfi Tamás leállna néhány hónapra az absztrakt jogelméleti művek olvasásával, és az ezeket a mechanizmusokat elemző szociológiai–politológiai művek információtömegét is elkezdené rendszeresen feldolgozni, egy idő után igazat adna nekem.

(c) Az egyes jogrétegek elnevezése vitapartnerem következő problémafelvetése, és vitatására én – a fentiek után – csak a ‘szövegréteg’ elnevezésben látok további választ szükségesnek: „...mind a bírói jognak, mind az alapjogoknak, mind a dogmatikának a tételei szövegekben jelennek meg, így analitikusan aligha lehet a jog szövegrétegétől különböző, azzal értelmesen szembeállítható jogrétegek tekinteni. A szerző itt [...] ténylegesen a jogalkotó által alkotott jog szövegére gondol.” (127. o.) Első megjegyzésem erre az, hogy nem csak „gondolom” azt, amit Győrfi Tamás – helyesen – ír az utolsó mondatában, de ténylegesen ezt is írom: „A jogalkotási folyamatokban alakuló szövegréteg...”⁷ Ezt csak azért emelem ki, mert többször úgy ír vitapartnerem álláspontomról, mint amit úgy kell megfejtetni, és az ő jó ráérzéseként emeli ki azt, amit én ténylegesen gondolnék, ám homályban hagyok. Pl. hogy a bírói esetjogba beletartozik-e minden bírói döntés, vagy csak ami szabálypontosító jellegű (lásd uo.), és ő jó érzéssel úgy látja, hogy csak az utóbbi. Hát jól látja, és erre a ‘Jogelmélet’ c. könyvem egész ötödik fejezete ‘A bírói precedensjog rétege’ cím alatt tanúságául szolgálhat. A ‘szövegréteg’ elnevezés azonban valóban külön indokolást igényel, vagy módosítanom kell az elnevezést, mert tényleg szövegben testesül meg a modern életben minden szellemi megnyilatkozás. Egyedülálló ez a szöveg azonban annyiban, hogy a jogmeghatározás autoritatív szövegévé a törvényhozó (és az általa adott keretben felhatalmazott más jogalkotó) szövege vált a modern társadalmak jogában, és a jogdogmatikai réteget is legalább jelzésszerűen ez a szöveg hordozza (teljes kibontást elkülönített dogmatikai tanulmányokban hagyva), és a konkretizáló bírói jogréteg is ezt a szövegréteget pontosítja. A jog többi rétege is tehát e szöveg körül forog. Megelőzve a kézenfekvő ellenérvet, hogy akkor miért nem vonom be a szövegrétegbe az alkotmányos alapjogokat is, hisz ezek természetesen szintén szövegben testesülnek meg, azt kell mondani, hogy ezeknél a tényleges értelmi összefüggésmező

⁷ Pokol: *Jogelmélet*, 15. o.

oly mértékben független az alaptörvény szövege által egy-egy szóban és tőmondatban tartalmazott alapjogi értelemről, hogy ott a szöveg szinte üres. Csak öszszemosás lenne, ha ezeket az üres formulákat ugyanúgy normatív szövegszerű támpontnak tekintenénk, mint az egyszerű jogági törvények részletes normameghatározásait. Teljes pontossággal elnevezve tehát a négy általam kiemelt jogréteg a jogalkotói szövegréteg, a jogdogmatikai réteg, a konkretizáló bírói jogréteg és az alapjogi réteg, és sokszor így használom írásaimban, ám néha csak rövidítve, így bukkan fel a 'szövegréteg' elnevezés. A fentiek után úgy látom, hogy maradhatok ennél az eljárásnál.

IV. A jogdogmatika és a jogpolitika kettőse

Vitapartnerem hosszan foglalkozik a jogdogmatika törvényalkotó felé irányuló meghatározására vonatkozó álláspontommal. Azt állítja, hogy túlzott meghatározottságot vélek felfedezni a valóságoshoz képest, illetve a jogdogmatikai kategóriák törvényé válásában túlzottan a klasszifikáló logikai jegyekre koncentrálok, ami szintén elvétí a valóságot: „Amennyiben a jogdogmatika kategória-készletét ilyen klasszifikációs sémának fogjuk fel, akkor az minimális értelemben köti a törvényhozót. (...) Másrészt úgy gondolom, hogy ez a fajta rendszeralkotás és klasszifikáció nem tisztán logikai művelet abban az értelemben, ahogy ezt Pokol gondolja.” (132. o.) Ez a kritika nem állhat meg velem szemben, mert én sem gondolom, hogy a dogmatikai kategóriák teljesen megkötnék a jogalkotó kezét. A jogdogmatika és a törvényhozás között közvetítő jogpolitikára vonatkozó nézeteimet ennek megválaszolására fejtettem ki már a többrétegű jogkoncepció formálásának első szakaszában az 1991-es 'A jog szerkezete' c. kötetemben,⁸ de a Győrfi által itt elemzett 'Jogelmélet' c. kötet is tartalmazza ezeket az elemzéseimet. Pl.: „A mai komplex nyugati jogrendszerekben mindenhol létrejönnek azok a jogpolitikai mechanizmusok, amelyek – kiegészítve a pártpolitika felőli határon kiépült jogpolitikai tevékenységet – a jogdogmatika eredményeit transzformálják a politikába.”⁹ De ennek mikéntjét is sok-sok oldalon át elemzem. Az ilyen kritikák miatt céloztam a bevezetőben arra, hogy más fogalmi nyelven sokszor ugyanazt kéri számon rajtam vitapartnerem, amire én is adok egy megoldást, de ő – saját olvasási anyagából származó eltérő fogalmi kerete miatt – nem is veszi figyelembe. Autentikus tehát az erre vonatkozó kritikája akkor lenne, ha a jogdogmatika–jogpolitika–törvényhozás koncepciómat együtt venné szemügyre, és ha még így is találna kivetni valót, akkor teljes koncepcióm fényében fogalmazná ezt meg. Így azonban ez megcsonkított marad.

---

⁸ Pokol Béla: *A jog szerkezete*. Budapest, Gondolat, 1991, 169-176. o.

⁹ Pokol: *Jogelmélet*, 183. o.